

KARATASI 102/2
KIDATO CHA NNE

MWONGOZO

Maagizo:

Jibu maswali yote. Majibu yako yaandikwe katika nafasi ulizoachiwa.

SWALI	UPEO	ALAMA
UFAHAMU	15	
UFUPISHO	15	
SARUFI	40	
ISIMU JAMII	10	
JUMLA	80	

UFAHAMU (ALAMA 15)

Soma kifungu kifuatacho kasha ujibu maswali.

Suala la mahusiano ya wanadamu katika jamii, uainishaji wake na uathihirikaji wake limewashughulisha wataalamu wa elimu jamii kwa dahari ya miaka. Suala hili huwatafakarisha wataalamu hao kutokana na umuhimu wake katika maisha ya binadamu msingi mkuu wa uainishaji wa mahusiano hayo ni kukichunguza kipindi cha mahusiano yenyewe. Yapo mahusiano baina ya waja ambayo yanachukua muda mfupi, kwa mfano saa au dakika chache, na mengine ambayo huenda yakachukua miaka ayami.

Mahusiano ya muda mrefu kabisa ni yale yanayojulikana kama mahusiano ya kudumu. Inamkinika kudai kuwa miundo ya kijamii, kisiasa na kiuchumi huweza kuyadhibiti mahusiano hayo kwa kiasi kikubwa. Watu wengi huitikadi kuwa uhusiano uliopo baina ya mtu na jamaa yake utachukua muda mrefu, na kwa hivyo ni uhusiano wa kudumu. Hali hii hutokana na uhalisi kuwa tunahusiana na jamaa zetu kwa kipindi kirefu labda tangu ukembe hadi utu uzima wetu. Uhusiano huu hautarajiwi kuvunjwa na umbali wa masafa baina yetu; tunaendelea kuwasiliana kwa barua au, katika enzi hii ya utandawazi, kwa kutumia nyenzo za teknohama kama mtandao na simu za mkononi, na kudumisha uhusiano wetu wa kijamaa. Hata hivyo, inawezekana baadhi ya mahusiano ya kijamaa yasiwe ya kudumu. Mathalan, uhusiano uliopo baina ya mke na mume, na ambao unatarajiwa kuwa wa kudumu au kipindi kirefu, unaweza kuvunjwa kwa kutokea kwa talaka. Talaka hiyo inavunja uwezekano wa uhusiano wa kudumu unaofumbatwa na sitiari ya pingu za maisha.

Katika ngazi ya pili, mahusiano ya koindi cha wastani, kuna mahusiano yanayohusisha marafiki zetu maishani, shuleni au kwenye taasisi zozote zile, majirani zetu, wenzetu katika mwahali mwa kazi, washirika kwenye sehemu za ibada au za burudani na wenzetu kwenye vyama tofauti na makundi ya kujitolea. Inawezekana kudahili kuwa baadhi ya mahusiano haya, hususan baina ya marafiki na majirani huweza kuwa ya miongo na daima. Hali hii huweza kutegemea muundo na mfano wa jamii. Kwa mfano, kwa majirani wanaoishi kwenye janibu, fulani mahususi, na kwa miaka tawili bila ya kuhajiri. Uhusiano wao na majirani huweza kuwa wa kudumu. Hali hii **inasigana** na hali iliyoko kwenye maisha ya mijini. Maisha ya mijini yana sifa ya kubadilikabadilika. Isitoshe, kutokana na mfumo wa maisha ya kibepari **yameghoshi** ubinafsi mwingi. Mawimbi ya mabadiliko na ubinafsi uweza kuumomonyoa ukuta wa uhusiano wa kudumu.

Mwelekeo wa maisha ya siku hizi ya uhamaji kutoka maeneo au viambo walikoishi watu unasababisha kupombojea kwa mahusiano ya kudumu baina yao na majirani zao. Uhusiano kati ya wenza katika mazingira ya kazi unahusiana kwa kiasi fulani na ule wa majirani. Vimbunga vya ufutwaji kazi, ubadilishaji wa kazi, hali zisizotegemewa na mifumo ya kimataifa pamoja na hata mifumo ya kisiasa huweza kuathiri mshikamano wa wanaohusika kazini.

Kiwango cha mwisho cha mahusiano ni uhusiano wa mpito au wa muda mfupi. Mahusiano ya aina hii hujiri katika muktadha ambapo pana huduma fulani. Huduma hizi zinaweza kuwa dukani, kwenye sehemu za ibada, kwenye kituo cha mafuta, kwa kinyozi, kwa msusi na kadhalika. Kuna sababu kadha zinazotufanya kuyazungumzia mahusiano ya aina hii kama ya mapito. Kwanza, uwezekano wa mabadiliko ya anayeitoa huduma hiyo ni mkubwa. Si ajabu kuwa unaporudi kwa kinyozi au msusi untambua aliyekushughulikia hayupo. Hata hivyo, kuna **vighairi** hususa pale ambapo mtoa huduma anayehusika ni yule mmoja.

Mahusiano ya mpito yanatawaliwa na “uhusiano wa chembe chembe”. Uhusiano wa chembe chembe, bidhaa ya mfumo wa kibepari, unamaanisha kuwa kinachomshughulisha mtu ni chembe ndogo tu ya mwenzake. Chembe hiyo inaweza kuwa huduma, kwa mfano, gazeti analokuuzia mtu, kiatu anachokushonea, nguo anazokufulia, ususi anaokufanyia n.k. Mahusiano ya aina hii yametovukwa na hisia za utu na ni zao la mifumo ya kisasa na kiuchumi na kijamii. Mtu anayehusiana na mwenzake kwa misingi ya chembe ndogo tu, huenda asijali kama mwezake amekosa chakula, amefutwa kazi, amefiliwa na kadhalika.

Suala kuu tunalopaswa kujiuliza ni: Je, tunahusiana vipi na jamaa zetu, taasisi zetu, marafiki zetu na majirani zetu? Je, uhusiano wetu na raia wenzetu ni wa aina gani? Je, uhusiano wetu na nchi yetu ni wa mpito au ni wa kudumu?

(a) Taja kigezo muhimu cha kuzungumzia mahusiano. (al 1)

Kipindi cha mahusiano yenyewe.

(b) Eleza imani ya watu kuhusu uhusiano baina ya jamaa. (al 1)

Ni uhusiano wa kudumu / huchukua muda mrefu / uhusiano wa kipindi kirefu / ni wa milele / huanzia utotoni hadi utu uzima

(c) Fafanua athari ya teknolojia kwenye mahusiano ya watu. (al 2)

Huwezasha watu au jamaa wako mbali kuwasiliana au hudumisha uhusiano wa kijamii.

(d) Eleza sababu nne kuu za kuharibika kwa mahusiano katika maisha ya leo. (al 4)

- (i) Talaka – huvunja uhusiano baina ya mke na mume
- (ii) Ubadilishaji wa kazi
- (iii) Mifumo ya kimataifa na kisiasa
- (iv) Mabadiliko ya maisha ya mjini
- (v) Uhamaji
- (vi) Kufutwa kazi

(zozote x4 x 1 = 4)

(e) Taja sifa kuu ya mahusiano ya muda mfupi. (al 2)

Hatuwaliwa na uhusiano wa chembechembe.

(f) Je, kifungu hiki kina ujumbe gani mkuu? (al 2)

Mahusiano katika jamii / aina za mahusiano katika jamii.

(g) Eleza maana ya maneno yafutayo kama yalivyotumiwa katika kifungu. (al 3)

(i) inasigana – **inapiganan / inakizana / inatofautiana / inahitilafiana**

(ii) yameghoshi - **yamejaa / jamebeba / yamesheheni / yamerundika**

(iii) vighairi **kinyume / vinyume / tofauti**

UFUPISHO (ALAMA 15)

Ujambazi wa kimataifa ni tatizo lililowasumbua walimwengu kwa muda mrefu sana. Serikali nyingi zimetumia mapesa mengi kwa miaka mingi sana zikijitahidi kupambana na janga hili. Hata hivyo, fanaka haijapatikana, wala haielekei kamwe kuwa itapatikana leo au karne nyingi baadaye.

Yumkini tatizo kubwa lililopo ni kuhusu jelezi la dhanaya “ujambazi” tena “wa kimataifa”. Hili ni tatizo mojawapo na yapo mengi sana. Tatizo la pili ni kiburi. Kuna wale watu binafsi na hasa viongozi wanchi kubwakubwa na serikali zao zilizojiaminisha kuwa ujambazi ni balaa kweli, tena belua, lakini huo ni wa huko, wala hauwezi kuwagusa licha ya kuwashtua wao.

Kulingana na maoni watakaburi hao, ujambazi ni wa watu ‘washenzi’ wasiostaarabika, wapatikanao katika nchi zisizoendelea bado. Ujambazi pekee wanaouona unafaa kukabiliwa ni dhidi ya mbubujiko wa madawa ya kulevya uliosababishwa na vinyagarika kutoka nchi hizo maaluni za “ulimwengu wa tatu”. Kulingana na wastaarabu wa nchi zilizoendelea, vinyangarika hivi ndivyo hasa adui mkubwa wa ustaarabu ulimwenguni na ni sharti vifagiliwe mbali bila huruma. Baada ya kusawasagwa, ulimwengu mstaarabu utazidi kutononoka na ahadi ya mbingu hapa ardhi itakamilika.

Imani ya watu hawa ya kuwa ujambazi wa kimataifa, hata iwapo upo, hauwezi kuwashtua wala kuwatingisha wao ilikuwa kamili na timamu. Ilikuwa kamili na timamu hadi hapo mwezi Septemba tarehe 11 mwaka wa 2001, ndege tatu za abiria zilipoelekezwa katika majumba mawili ya fahari, yenye urefu wa zaidi ya ghorofa mia moja na kuyatangilia mbali. Mshtuko na kimako! Kimako kwa kuwa, kabla ya siku hiyo, Wamarekani hawangeweza kudhani kwamba ingewezekana taifa lolote au mtu yeyote kuthubutu kushambulia nchi yao, taifa wasifa lililolijami barabara dhidi ya aina yoyote ile ya uchokozi kutoka pembe lo lote la dunia.

Hakuna ulimwenguni mzima, aliyeamini kuwa Marekani ingeweza kushambuliwa. Kwa ajili hiyo, mshtuko uliitingisha ardhi yote na huzuni ilitanda kote, kama kwamba sayari nzima imeshambuliwa, wala sio Marekani pekee.

Mintarafu hiyo, Marekani ilipolipiza kisasi kwa kuwaunguza waliokuwemo na wasiokuwemo kwa mabomu hatari huko Afghanistan, idadi kubwa ya watu duniani ilishangilia na kusherehekea. Kwa bahati mbaya, tafsiri ya shambulizi la minara-pacha na Newyork na lile la Pentagon, uti wa uwezo wa kivita wa Marekani, ulizorota. Kuna wengi waliodhani huo ni mwanzo wa vita vya Waislamu dhidi ya Wakristo na kwa muda, Waislamu wote wakashukiwa kimakosa kuwa ni majambazi wa kimataifa.

- (a) Bila kubadilisha maana, fupisha aya tatu za kwanza. (maneno 65 – 75) (al 10, 2 za utiririko)
Matayarisho

- a) Ujambazi wa kimataifa umewasumbua walimwengu
- b) Serikali nyingi zimejitolea kupambana na janga hili
- c) Fanaka haijapatikana
- d) Tatizo kubwa ni jelezi la dhana ya ujambazi wa kimataifa
- e) Tatizo jingine ni kiburi cha mataifa makubwa kuona hayawezi. Kufikwa na ujambazi.
- f) Kwao ujambazi unaofaa kukabiliwa ni wa dawa za kulevya
- g) Unasababishwa na vinyang'arika kutoka ulimwengu wa tatu
- h) Vinyang'rika hizi ni sharti vifangiliwe ili ustaarabu udumishwe.
- i) Watakaburi hawa wanaamini kuwa ujambazi ni wa watu washenzi katika mchi zisizoendelea.

(zozote $7 \times 1 = 7$, utiririko 1) = alama 8

- (b) Ukizingatia aya tatu za mwisho, fafania fikira za watu na mambo yote yaliyotokea baada ya Septemba tarehe 11, 2001. (maneno 65 – 75) (al 10, 2 za utiririko)

Matayarisho

- (a) Wamarekaru walishtuka na kumaka kuwa taifa lolote au mtu yeyote angethubutu kuwashambulia
- (b) Hakuna aliyeamini kuwa marekani ingeweza kushambuliwa
- (c) Huzuni ilitanda ulimwenguni kote
- (d) Marekani ulipiza kisasi kwa kuwaunguza waliokuwemo na wasiokuwemo kwa mahomu Afghanistan
- (e) Wengi duniani walisherehekea
- (f) Tafsiri ya shambulizi hili ilizorota
- (g) Wengi walidhani kuwa ulikuwa mwanzo wa vita vya waislamu dhidi ya wakristo.
- (h) Waislamu wote walishukiwa kimakosa kuwa ni majambazi.

Zozote $6 \times 1 = 6$

Utiririko 1

MATUMIZI YA LUGHA (ALAMA 40)

(a) Silabi ni nini? (al 2)

.....**Pigo kamili la sauti katika neno**

(b) Tenga silabi katika maneno yafuatayo kisha uandike aina yake. (al 2)

(i) igwa

i-gwa

(ii) Oa

o-a Dhihirisha panapotiwa shadda katika maneno yafuatayo. (al 2)

(i) Galaga'la

.....

(ii) Tekete'za

(c) Bainisha nomino katika sentensi zifuatazo kisha utaje aina zake. (al 2)

(i) Uhubiri wa mama huyu una mvuto mkubwa

.....**Uhubiri- dhahania****Mama-kawaida. Mvuto-dhahania**

(ii) Kabati hili limevamiwa na wadudu wengi waharibifu.

Kabati – kawaida **Wadudu – kawaida** Eleza matumizi ya kihusishi kwa katika sentensi ifuatayo. (al 2)

Tahadhari huandikwa kwa hati nzito.

Jinsi – au chombo/kitumizi

.....

(d) Tenga viambishi na mzizi katika neno lifuatalo. (al 2)

Siji.

Si-j-i

.....

(e) Unda nomino kutokana na kivumishi kifatacho. (al 1)

Tepetevu

.....**Utepetevu**.....

Pigia mstari na kuainisha kirai katika sentensi ifuatayo. (al 2)

Haifai kujenga karubu na nyaya za umeme **RT**

...*Karibu na –RN ...Nyaya za umeme RN*

- (f) Bainisha shamirisho kitondo katika sentensi ifuatayo. (al 2)

Mzalendo amemwandikia mhariri barua.

Barua-shamirisho kipoziMhariri- shamirisho kitondo

- (g) Eleza kama sentensi ifuatayo ni sahili, ambatano ama changamano. (al 2)

Tulipewa ratiba ya shughuli hiyo lakini hatukuitia maanani

Ambatano: zaidi ya wazo moja

- (h) Bainisha vishazi huru na vishazi tegemezi katika sentensi ifuatayo. (al 2)

Simu tamba ambayo ameninunulia imenirahisishia mawasiliano

ambayo ameninunulia-kishazi tegemezi

Simu tamba imenirahisishia mawasiliano-kishazi huru.

- (i) Kanusha sentensi ifuatayo. (al 2)

Ninamtarajia mpwa wangu awasili leo

Simtarajii mpwa wangu awasili leo.

- (j) Andika katika wingi. (al 2)

Huzuni aliyokuwa nayo yatima huyu ilinitia kite na imani.

Huzuni waliyokuwa nayo mayatima hawa ilitutia kite na imani.

- (k) Andika kinyume cha neno lililopigwa mstari. (al 1)

Mhalifu huyu alitunga mimba

Mhalifu huyu alitunqua mimba.

- (l) Bainisha matumizi ya **KI** katika sentensi ifautayo. (al 1)

Jua limekuwa likiwaka tangu Januari

Hali ya kuendelea.

- (m) Bainisha matumizi ya **ka** katika sentensi ifuatayo: (al 1)
 Sungura alifika nyumbani akamsalimu mkewe, akafululiza msalani akaoga
Ka- mfululizo wa vitendo/utokeaji wa vitendo vingi kwa wakati mmoja.
- (n) Akifisha sentensi hii: (al 2)
 Mmea wa pareto ni muhimu mno nchini akasema afisa wa kilimo
“Mmea wa pareto ni muhimu mno nchini,” akasema afisa wa kilimo.
- (o) Badilisha katika usemi wa taarifa: (al 2)
 “Tutakusaidia ikiwa utashirikiana nasi,” afisa wa usalama akasema.
Afisa wa usalama alisema kuwa wangemsaidia ikiwa angeshirikiana nao.
- (p) Andika katika ukubwa ukizingatia neno lililopigwa mstari. (al 1)
 Aliyerembesha uso kwa poda.
Aliyerembesha juso kwa poda.
- (q) Bainisha maana mbalimbali za sentensi ifuatayo: (al 3)
 Mwalimu amempigia wanafunzi simu
 i) ***Ametumia simu kama chombo kumpiga mwalimu.***
 ii) ***Amepiga simu kwa niaba ya mwanafunzi.***
 iii) ***Amempiga kwa sababu ya simu.***
 iv)
- (r) Silabi mwambatano ni nini? (al 1)
Ni silabi ambayo ina muundo wa zaidi ya konsonanti moja
- (s) Tunga sentensi moja udhihirishe maana mbili za neno hili: Rudi (al 1)
Rudi – adhibu mwana
Rudi – Rejea
- (t) Pigia mstari vivumishi katika sentensi ifuatayo kisha uandike aina yake. (al 2)
 Bibi huyu ni mpole uso wake wenye haya huuinamisha kila mara.

Huyu – Kivumishi kiashiria.

Wake – kivumishi kimilikishi.

Wenye – Kivumishi cha pekee.

ISIMU JAMII

Maenezi ya Kiswahili Afrika Mashariki punde baada ya uhuru yalikuwa na chagamoto tele.
Fafanua zozote tano. (al 10)

- (a) Uhaba mkubwa wa wataalamu wa Kiswahili**
- (b) Athari kutoka kwa lugha ya kwanza.**
- (c) Watu kuchangamka lugha nyinginezo ka vile kiingereza, kijerumani.**
- (d) Imani potovu – lugha ya Kiswahili ni duni**
- (e) Uhaba wa walimu wa Kiswahili.**
- (f) Uhaba wa vitabu vya Kiswahili.**
- (g) Kutokuwepo kwa sera ya lugha kutoka kwa baadhi ya serikali za mataifa ya Afrika mashariki.**
- (h) Uhaba wa pesa za kutafikia**
- (i) Nchi za Afrika za kukuza na kuendeleza Kiswahili**

Zozotte 5 x 2 = 10

Lazima afafanue.